

УДК 378:[37.011.3-051:54+57]

ЧУВАСОВА Наталія Олександрівна –

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри хімії та методики її навчання
Криворізького державного
педагогічного університету
e-mail:chuvasova-natalia@rambler.ru

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ХІМІЇ ТА БІОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВНЗ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. В умовах постіндустріального суспільства роль вищої освіти у функціонуванні соціуму та в житті кожної людини принципово змінюється: високі темпи накопичення людством наукового та практичного знання, ускладнення всіх видів людської діяльності висувають набагато вищі вимоги до рівня підготовки спеціаліста з дипломом ВНЗ, ніж це було раніше. Це виражається, по-перше, у якісно вищому рівні володіння майбутнім учителем хімії та біології тим обсягом знань, які необхідні для ефективної професійної реалізації; по-друге, у якісно більш глибокому та системному оволодінні ним різними вміннями, технологіями та стратегіями пізнавальної та практичної діяльності; по-третє, у формуванні в нього мотивації до самостійного здобуття знань та вмінь, які у результаті швидких змін професійної та соціальної сфери виходять на поверхню та зі сфери інтелектуально «просунутої» переходять у розряд мінімально необхідного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічний супровід розглядається І. Дутювим, Е. Кузьміною, Л. Нечаєвим як тривалий процес, який здійснюється на всіх етапах особистісного розвитку особистості. Під час здійснення процесу супроводу між викладачем та студентом виникають відносини співтворчості, співпраці, емоційної відкритості й довіри один до одного. Психологічний супровід базується на ідеях посилення суб'єктності партнерів по спілкуванню, допомоги особистості в самостійному творчому розвитку.

Ідеї суб'єктності, ступеня свободи й творчих можливостей, конструктивних перетворень особистості в актах взаємодії розвиваються в роботах Б. Ананьєва, А. Асмолова, К. Абульханової-Славської, Б. Братуся, П. Блонського, А. Бодальова, А. Брушлинського, Л. Віготського, П. Гальперіна, А. Леонтьєва, А. Лурія, В. М'ясищева, А. Петровського, В. Петровського та ін.

Метою статті є теоретичний аналіз

проблеми психологічного супроводу розвитку творчого потенціалу майбутніх учителів хімії та біології у процесі фахової підготовки ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що творчий потенціал сучасного учителя як важлива характеристика його професіоналізму, досить багатогранне, динамічне явище. Розвиток творчого потенціалу пов'язаний з пошуком нових парадигмальних установок і методологічних підходів, які характеризують педагогічну реальність, її методологічні основи, без яких неможливо досягти ефективного вирішення досліджуваної проблеми.

У зв'язку з цим не випадково ключовими моментами в сучасних підходах до організації фахової підготовки педагогічного університету є питання розвитку творчого потенціалу студента за допомогою психолого-педагогічного супроводу його професійного становлення.

Особливо актуальним є психологічний супровід професійного становлення студентів для спеціальностей типу «людина-людина». Однією з них є професія вчителя хімії та біології, складність і специфіка якої полягає в тому, що основний інструмент для роботи з людьми – це особистість самого фахівця-педагога. Саме тому студенту за час навчання на природничому факультеті потрібно придбати не тільки теоретичні знання й навички, а і практичні, професійно важливі якості фахівця-педагога.

Інтерес до проблеми психологічного супроводу в рамках вітчизняної психології пов'язується з процесом гуманізації освіти. Необхідність психологічного супроводу, зумовлюється активним подоланням недоліків авторитарного й технократичного недавнього минулого. Так, А. Брушлинський [3] уважав, що основна проблема психологічного супроводу професійної підготовки фахівця у виші – це, передусім створення системи умов для саморозвитку особистості молодшої людини. Він зазначав, що для вищої школи особливо важлива система загальних, особистісних, психічних

© Чувасова Н. О., 2017

якостей і процесів студентів: мотивація, здібності, рефлексія тощо. Водночас найкраще, коли студенти опановують відповідні психологічні знання і психотехніку на основі власного життя й життя своїх близьких, тобто реальних проблемних ситуацій, що виникають під час їхньої діяльності й спілкування.

Важливою умовою творчого розвитку студентів А. Брушлинський також вважав розуміння студентами дієвості психологічної науки в подоланні ними життєвих труднощів і справжній інтерес до неї.

К. Абульханова-Славська [1] вказує, що важливим завданням психологічного супроводу, поряд із розвитком самосвідомості, є оволодіння особистістю в студентському віці рефлексією як способом виявлення та осмислення життєвих проблем і завдань. Така рефлексія може стати продуктивною й не призводити до зайвого самоконтролю. К. Абульханова-Славська підкреслює, що студентський вік є сензитивним періодом для розвитку рефлексивної здатності. Дане положення дозволяє виявити формування рефлексії як один із напрямів психологічного супроводу.

Отже, у нашій роботі під психологічним супроводом ми будемо розуміти – систематичну роботу викладачів, спрямовану на розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів хімії та біології, на подолання труднощів, що виникають у процесі навчання й корекцію в емоційно-особистісній сфері, а також створення умов для успішного навчання.

А. Асмолов [2], розглядаючи психологічну базу ідеї супроводу, зазначає його зв'язок із соціально-історичним способом життя особистості. Він пише, що завжди є зона невизначеності щодо історичного часу, у якій особистість розглядається не тільки носієм соціально-психологічної поведінки, але й індивідуальністю, яка концентрує увагу на громадській позиції особистості, яка служить для вибору діяльності, у якій відбувається самореалізація особистості. Вчений вважає не особистість саму по собі, а спільні акти поведінки, взаємодії, що перетворюють ситуацію розвитку особистості. Процес індивідуального розвитку особистості будується шляхом взаємодії, контролю й саморегуляції поведінки. Тим самим, А. Асмолов розглядає психологічний супровід як допомогу в самоздійсненні індивідуальності. Даний підхід до проблеми психологічного супроводу розвивають І. Котова й Е. Шиянов [6], концентруючи увагу на глибокому розумінні психологічного

супроводу та педагогічної підтримки, суть якого полягає в комплексних перетвореннях, що зачіпають особистість загалом.

Один з недоліків сучасної вишівської освіти є те, що нерідко майбутні вчителі хімії та біології виходять із вишу недостатньо обізнаними про можливості свого творчого потенціалу, мають труднощі у спілкуванні, внутрішні конфлікти. Причина цього, насамперед, у переважанні інформаційного підходу у вищій освіті. Водночас одне з найважливіших завдань психологічного супроводу – орієнтувати майбутнього фахівця на самодіагностику, самопізнання, власний психологічний потенціал.

У зв'язку з цим, поняття «психологічний супровід» розглядається як системно організована й постійно виконувана робота викладача, спрямована на особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя хімії та біології в період навчання у ВНЗ, розкриття потенційних можливостей студента, його індивідуальності, розвиток його творчого потенціалу, а також корекцію різного роду труднощів у його особистісному розвитку й саморозвитку.

Здебільшого у джерелах психологічний супровід трактується або як «комплекс заходів», або як «система заходів» впливу на учасників освітнього процесу, а також на сам цей процес і освітнє середовище. Даний підхід можна позначити як управлінсько-технологічний, оскільки психологічний супровід трактується як управлінський процес, представлений у вигляді певної технології впливу. У рамках цього підходу є різні тлумачення призначення і змісту психологічного супроводу.

Е. Зеєр [4] виділяє кілька основних положень психологічного супроводу становлення особистості: наявність психологічних умов, необхідних для самореалізації в професії; допомога й підтримка з боку суспільства; визнання прав людини на автономний вибір стратегій реалізації професійних завдань; усвідомлення і прийняття особистістю повної відповідальності за процес професійного становлення реалізації свого особистісного потенціалу.

Отже, у визначенні поняття «психологічний супровід» принциповими, на нашу думку, є такі моменти: 1. Психологічний супровід слід розглядати як особливий вид міжособистісної взаємодії супроводжувачого й супроводжуваного, який має на меті активізацію внутрішніх ресурсів розвитку особистості останнього. 2. Психологічний супровід передбачає надання допомоги й підтримки особистості,

що розвивається на певному етапі її життєвого шляху. 3. Психологічний супровід є технологією, що створює комфортні умови для розвитку особистості студента, викладача, співробітника вишу й більш успішного виконання ними своїх особистісних і професійних функцій. 4. Психологічний супровід – система організаційних, соціально-психологічних і психолого-педагогічних заходів, спрямованих на оптимізацію професійного та особистісного розвитку майбутнього фахівця і здійснюваних у рамках діяльності психологічної служби вишу. 5. Принципово важливою є не директивність психологічного супроводу, його «необов'язковість» для супроводжуваного, добровільність і повна свобода останнього у зверненні по медичну допомогу. 6. Психологічний супровід передбачає включення у свій простір не тільки контингенту студентів, а й інших елементів і структур вищого навчального закладу: професорсько-викладацького складу, співробітників управління й адміністративних служб. Це зумовлено тим, що оптимізація процесу професійного розвитку фахівця вимагає й оптимізації психологічної середовища, психологічного клімату, у якому цей розвиток здійснюється.

Зазначимо, що у разі такого розуміння психологічний супровід трактується дуже широко й орієнтований не тільки на студентів, але на всіх учасників освітнього процесу.

Узагальнюючи наявні трактування психологічного супроводу, А. Маклаков [5] приходять до висновку, що здебільшого у джерелах психологічний супровід це психологічна підтримка студентів у процесі адаптації до вимог освітнього процесу на різних етапах і пов'язаних із ними соціальних умов.

В абсолютної більшості молодих людей здійснюється «відрив» від сім'ї, активно розвивається соціальний досвід спілкування, навчання, життя й побуту в нових, часто дуже непростих, умовах вишу. З іншого боку, зростає кількість ступенів свободи в самостійній поведінці, проведенні дозвілля.

Саме успішність процесу адаптації індивіда й особистості до інших умов життя, навчання або професійної діяльності, є основою і причиною поведінкових реакцій і динаміки особистісних властивостей студентів у вишах, які повинні вивчатися в процесі психологічного супроводу студентів – майбутніх учителів хімії та біології.

Саме з цих позицій В. Скворцов та А. Маклаков уточнюють зміст адаптаційного напрямку психологічного супроводу у виші у

вигляді таких завдань: оцінка індивідуальних особливостей адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ; поглиблене вивчення студентів з ознаками утрудненої адаптації; надання допомоги студентам, які відчують труднощі в адаптації до умов навчання у виші; проведення тренінгів, спрямованих на розвиток адаптаційних здібностей студентів вишу [5].

Основу моделі адаптивного професійного розвитку становить технологізація процесу навчання, спрямована на забезпечення максимального накопичення студентом знань, умінь і навичок, що входять у професійну модель фахівця. Професійне становлення в цьому випадку виступає як пристосування людиною своїх індивідуальних особливостей, мотивів і потреб до тих вимог, які йому пред'явлені ззовні, детерміновані освітнім середовищем, що транслює запит на відтворення [5]. Викладач виступає розподільником, дозатором, транслятором інформації. Студент стає більш-менш вдалим інструментом, призначеним для виконання певних професійних функцій. Практика не раз доводила неспроможність даної моделі.

Однак, розкриваючи зміст психологічного супроводу у виші, не можна обмежитися тільки адаптаційним напрямом.

Крім адаптаційного напрямку, низка авторів, що акцентують увагу на становленні професіонала, пропонують ще один напрям, який вони позначають як професійно-психологічний. Під професійно-психологічним супроводом навчальної та професійної діяльності в педагогічних вишах вони розуміють систему заходів, що проводяться спеціалістами на етапах професіоналізації, спрямованих на підвищення ефективності підготовки й професійної діяльності, розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів хімії та біології.

Професійно важливі якості схильні до певної динаміки й закономірним чином змінюються в процесі професійної діяльності на її різних етапах. Навчання у ВНЗ як етап професіоналізації є дуже важливим хоча б тому, що в цей відрізок часу повинна відбутися глибока перебудова у свідомості молоді людини. Формуючись як суб'єкт діяльності, який навчається, вона розвивається як особистість. Цей процес реалізується у вигляді формування стійких рис особистості, характерних і важливих одночасно для навчальної та професійної діяльності.

У рамках другої моделі – професійного розвитку особистості, передбачається діяльна,

активна участь особистості у вибудовуванні професійного буття, ефективність процесу професіоналізації визначається проявами суб'єктної позиції особистості.

На нашу думку, термін «психологічний супровід навчального процесу» більше відповідає психолого-педагогічному тлумаченню супроводу, коли акцент робиться не на особистості, що навчає, а на підвищенні ефективності освітнього процесу. У рамках психолого-педагогічного супроводу успішна адаптація студентів досягається на основі рекомендацій психолога професорсько-викладацькому складу з вдосконалення організації навчально-виховного процесу. Унаслідок психологічного впливу змінюється характер педагогічної взаємодії між студентом та викладачем. Психологічний супровід у виші розглядається як один зі структурних компонентів психологічного забезпечення навчального процесу.

З нашої точки зору для того, щоби визначити зміст психологічного супроводу, виявити його напрями необхідно спиратися не на управлінсько-технологічний підхід, а на чільний підхід в освіті – компетентнісний підхід, метою якого є не тільки професійний, а й особистісний розвиток студентів у процесі навчання у вищих навчальних закладах. Компетентність – це не тільки глибоке знання в тій чи іншій предметній області, високий ступінь кваліфікації, а й, із суб'єктно-орієнтованої точки зору, це інтегральна якість суб'єкта навчальної діяльності, яка проявляється у вигляді готовності та здатності студентів оволодіти ключовими компетенціями, що мають стосунок до успішної реалізації себе в професійній діяльності.

Отже, з погляду компетентнісного підходу перший напрям психологічного супроводу, який спирається на виявленні закономірності адаптації студентів у ВНЗ, можна позначати як адаптаційний.

З позиції компетентнісного особистісно-розвивального підходу, можна говорити, що одним із напрямів психологічного супроводу студентів є розвиток у них адаптаційного потенціалу й на цій основі оптимізація процесу адаптації студентів до умов навчання у вищому навчальному закладі.

Свій теоретичний підхід ми називаємо «супроводом», бажаючи тим самим підкреслити його діяльнісну спрямованість, орієнтацію не на об'єкт, а на роботу з об'єктом. Водночас задається принципово інший погляд на студента як майбутнього фахівця в рамках психологічної діяльності: він є не об'єктом у класичному розумінні цього слова, а суб'єктом. Мета

психологічного супроводу не в тому, щоб «заирнути» у внутрішній світ особистості, констатувати рівень розвитку тих чи інших професійно важливих якостей, а в тому, щоб організувати співпрацю з майбутнім фахівцем, спрямовану на його самопізнання, пошук шляхів самоврядування внутрішнім світом і розвиток творчого потенціалу. Отже, як зазначає А. Асмолов [2], психологічний супровід – це цілісний процес вивчення, формування, розвитку й корекції професійного становлення особистості.

На нашу думку, з погляду компетентнісного підходу в освіті в наявних трактуваннях психологічного супроводу у виші не враховується потреба студентів у саморозвитку, у професійному та особистісному самовдосконаленні. Здійснюючи психологічний супровід, викладач повинен робити акцент не просто на особистісному розвитку, а на актуалізації потреби в саморозвитку студентів, у яких необхідно сформувати прагнення до досягнення високого рівня творчого потенціалу й надалі в професійних досягненнях. Цей напрям психологічного супроводу можна назвати психолого-акмеологічним, що носить суб'єкт-суб'єктний характер, не є директивним. У рамках цього напрямку використовуються технології особистісного і професійного зростання, коучингу й наставництва. Основна ідея психолого-акмеологічного напрямку – навчити студентів самостійно реалізовувати свій потенціал, віддавати перевагу самоосвіті, перетворюватися в тих, хто роблять себе самі. Необхідно зазначити, що психолого-акмеологічний напрям психологічного супроводу спирається на закономірності психічного розвитку людини в період навчання у виші.

У цей період особистісний розвиток студентів активно триває. В умовах великого інформаційного навантаження активно розвиваються пізнавальні психічні процеси, формуються нові особистісні новоутворення соціального і професійного досвіду, розвивається творчий потенціал.

Реалізація психолого-акмеологічного напрямку психологічного супроводу особистісного розвитку студентів у виші ґрунтується, насамперед, на трьох принципах, які мають стосуватися трьох основних компонентів педагогічного процесу: студент, педагогічна взаємодія і викладач.

Перший принцип, названий вченими принципом селективності, стосується студентів. Цей принцип дозволяє психологам вирішити питання про те, хто зі студентів залучається до процесу психолого-акмеологічного

супроводу. Відповідно до принципу селективності, у цей напрям залучаються не всі студенти, а створюється група обдарованих студентів. Водночас у формуванні цієї групи важливо враховувати не тільки їхні досягнення в професійній підготовці, але й рівень розвитку творчого потенціалу. Творчий потенціал – це розвивальна системна якість особистості, яка характеризує можливості суб'єкта діяльності функціонувати як творча особистість. Ця якість розвивається не одночасно в різних людей. Ступінь її вираженості залежить від віку. Тому психолого-акмеологічний напрям реалізується на всіх курсах.

Отже, психологічний супровід розвитку творчого потенціалу необхідно розглядати як співпрацю студентів і педагогів, націлену на гармонізацію умов цього багатоаспектного процесу, сприймається як підтримка в проходженні суперечливого шляху вирішення внутрішніх морально-психологічних проблем особистості.

Головна мета психологічного супроводу майбутніх учителів хімії та біології пов'язана з перспективним напрямом його діяльності, орієнтованої на максимальне сприяння особистісному та професійному розвитку. Для кожного етапу навчання загальні цілі конкретизуються у вигляді комплексу конкретних завдань, що відбивають специфіку змісту супроводу.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. У сучасному освітньому просторі необхідно використовувати психологічний супровід та професійний розвиток студентів як вищої професійної освіти, так і середньої, що дозволяє вищам готувати майбутніх учителів хімії та біології з високим рівнем розвитку творчого потенціалу. Таким чином, розвиток творчого потенціалу студентів на сучасному етапі є актуальним і це необхідно враховувати при організації фахової підготовки майбутніх учителів хімії та біології за допомогою психологічного супроводу протягом усього процесу навчання. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в створенні методики використання психологічного супроводу для розвитку творчого потенціалу та забезпечення педагогічного зростання молодого вчителя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 301 с.

2. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М.: МГУ, 1984. – 104 с.

3. Брушлинский А. В. Мышление и прогнозирование / А. В. Брушлинский. – М.: Мысль, 1979. – 230 с.

4. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер – М.: Академический Проект, 2003. – 336 с.

5. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб: Питер, 2001. – 592 с.

6. Шиянов Е. Н., Котова И. Б. Развитие личности в обучении: Учеб. пособие для студ. пед. вузов / Е. Н. Шиянов, И. Б. Котова. – М.: Издательский центр «Академия», 1999. – 288 с.

REFERENCES

1. Abulkhanova-Slavskaja, K. A. (1991). *Stratehiya zhyznyi*. [Strategy of life]. Moscow: Musl.

2. Asmolov, A. H. (1984). *Lychnost kak predmet psykhologicheskoho yssledovaniya*. [Personality as a subject of psychological scientific]. Moscow: MGU.

3. Brushlynskyi, A. V. (1979). *Mushlenye y prohnozyrovanye*. [Thinking and forecasting]. Moscow: Musl.

4. Zeer, Э. F. (2003). *Psykhologhiya professyi: Uchebnoe posobyie dlia studentov vuzov*. [Psychology of professions: A manual for university students]. Moscow: Akademicheskyyi Proekt.

5. Maklakov, A. H. (2001). *Obshchaia psykhologhiya*. [General psychology]. Sankt-Peterburh: Pyter.

6. Shyianov, E. N., Kotova, Y. B. (1999). *Razvytiye lychnosti v obuchenyy: Ucheb. posobyie dlia stud. ped. vuzov*. [Personality Development in Teaching: Proc. Allowance for stud. Ped. Universities]. Moscow: Yzdatelskyi tsentr «Akademiya».

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЧУВАСОВА Наталія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хімії та методики її навчання Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: методика навчання хімії та біології у вищій та середній школі, розвиток творчого потенціалу майбутніх учителів хімії та біології.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

CHUVASOVA Natalia Oleksandrivna – Associate Professor of Chemistry and Methods of Teaching Department Kryvyi Rih State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: Methods of teaching chemistry and biology in higher and secondary schools, the development of the creative potential of the future teachers of chemistry and biology.

Дата надходження рукопису 17. 04. 2017 р.